

Paulina Depczyńska

Instytut Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu
Jana Kochanowskiego w Kielcach
E-mail: 3411@wp.pl

Rola państwa w systemie kształcenia politycznego w Niemczech / *The role of the state in the system of political education in Germany*

Abstract

The article presents the concept of political education in Germany, specifically taking into consideration the role of the state in building democracy and open society. The context for consideration is the institutionalized model of school and non-school political education in Germany, which constitutes a part of the civic education system conducted by the state on the federal level and in the federal states. The state, through its institutions, is particularly responsible for the implementation of civic education. This paper also outlines the terminological problems in civic education from the Polish and German language perspective and the institutional and legal determinants used in political education. It should be noted, that the above-mentioned research problem is interdisciplinary, because it combines political, social and cultural elements and is characterized by the broad spectrum of interpretation and is multi-faceted, and the conclusions that can be drawn from its analysis (a substantial role of the state and financial support, an apolitical system of civic education, a high degree of institutionalization, presence and activity of the so-called "leading institutions", a clear division of competences between the institutions responsible for political education, presence of political education in public debate, etc.) can prove to be useful in social studies or in the implementation of innovative system solutions in civic education.

Key words: political education, education, politics, civic education, Germany, Poland;

1. KONCEPCJE DEFINICYJNE KSZTAŁCENIA POLITYCZNEGO

Kształcenie polityczne, ujęte w Niemczech pod pojęciem *politische Bildung*, a w Polsce jako edukacja polityczna jest niezwykle istotnym elementem funkcjonowania społeczeństwa i państwa demokratycznego. W Polsce po zapoczątkowaniu zmian ustrojowych w roku 1989 roku, a w Niemczech po zjednoczeniu, rozpoczęła się debata na temat celów, treści i metod edukacji obywatelskiej oraz kompetencji podmiotów odpowiedzialnych za jej realizację. Z tego względu kształcenie polityczne stało się nowym wyzwaniem dla obu państw. Wprawdzie w Niemczech tradycja kształcenia politycznego jest dłuższa i bogatsza w doświadczenia, a uwarunkowania jego realizacji różnią się od uwarunkowań polskich, to jednak działania podjęte w ramach kształcenia politycznego mają wspólne cele,

do których należy przekazywanie wiedzy z zakresu edukacji obywatelskiej oraz kształtowanie postaw obywatelskich.

Kształcenie polityczne jest jednym z zagadnień, które od lat zajmuje badaczy i naukowców, w tym zarówno pedagogów, socjologów, filozofów i politologów. Trudno zdefiniować to pojęcie. Jego relatywizm i wieloznaczność mają nierozzerwalny związek z czasem historycznym, w którym realizuje się dane założenia i koncepcje dydaktyczne, polityczne czy społeczne, z sytuacją polityczną czy np. wytycznymi w nauczaniu. Kształcenie polityczne odnosi się do tradycji, historii i kultury oraz mentalności danego społeczeństwa, do doświadczenia historycznego zbiorowości, nie może być więc oderwane od ram historycznych z jednej strony, z drugiej zaś jest również silnie zakorzenione w danym systemie politycznym, gospodarczym czy społecznym. Kształcenie polityczne łączy przeszłość z przyszłością, porusza się w zakresie, w którym dotyczy pojedynczego obywatela oraz pośredniczy między nim a instytucjami, partiami, organizacjami.

Termin „kształcenia polityczne” jest pojęciem zapożyczonym z języka niemieckiego i zakłada ono wykształcenie wśród zainteresowanych określonych kompetencji oraz postaw obywatelskich. W języku polskim funkcjonuje w literaturze przedmiotu i publikacjach naukowo-dydaktycznych szereg ekwiwalentów, które oznaczają tego rodzaju edukację, jednak zawierają inny odcień znaczeniowy np. edukacja obywatelska, wiedza o społeczeństwie, wychowanie do demokracji czy edukacja praw człowieka. Badacze są również zgodni co do tego, że wszystkie powyższe odpowiedniki językowe kształcenia politycznego, w tym i niemieckie *politische Bildung* dysponują również ekwiwalentem w języku angielskim *civic education*.

Próbę definiowania kształcenia politycznego rozważać można w przestrzeni znaczeniowej pojęć: „kształcenie” i „polityczne”. Zgodnie z definicją pojęcia „kształcenie”, zaczerpniętą ze Słownika Języka Polskiego, oznacza ono „przekazywanie określonego kwantum wiedzy w jakiejś dziedzinie, uczenie kogoś oraz rozwijanie, doskonalenie określonych umiejętności” (Sobol 1993: 366). Z języka niemieckiego pojęcie „*Bildung*” oznacza kształcenie¹, kształtowanie się umysłowe i emocjonalne, w którym zawierają się liczne umiejętności związane z sądami, zapatrywaniami, gustem, hierarchią wartości. Pojęcie „*Bildung*” oznacza również w niemieckim obszarze językowym specyficzny sposób myślenia oznaczający rozwój osobowości. Należy więc odróżniać „kształcenie” (*Bildung*) od „wychowania” (*Erziehung*). W „kształceniu” mieści się nie tylko przyswojenie określonych form i norm zachowań, ale również wewnętrzny proces i kreatywne uczenie się z umiejętnością wnioskowania. Z powyższego wynika, że niemiecki termin, to jest „*politische Bildung*” ma dużo szerszy zakres znaczeniowy, w którego tle zawiera się aspekt emocjonalny oraz określona koncepcja przekazywania wiedzy i kształcenia postaw obywatelskich; natomiast pojęcie „*edukacji obywatelskiej*” dużo częściej stosowane jest w literaturze polskiej.

W czasach tzw. *Wirtschaftswunder* pojęcie kształcenia rozumianego jako *Bildung*

¹ G. Wahrig, Deutsches Wörterbuch, Bildung – geistige und innere Formung, Vervollkommnung, geistiges und inneres Geformtsein des Menschen, vielseitige Kenntnisse, verbunden mit Geschmack, Urteil, Sinn für Wert, Gütersloh 1997, s. 288.

straciło na znaczeniu, ponieważ dużo ważniejsze stało się działanie empiryczne, działanie, które można udowodnić, mające na celu osiągnięcie „widocznych” efektów. „Kształcenie” natomiast znalazło się na drugim planie. Rozkwit pojęcia „*Bildung*” następuje w latach siedemdziesiątych, kiedy to rozbudziła się ożywiona dyskusja o prawach człowieka do własnego kształcenia i samorealizacji (Bender 1991: 55-58). W wyniku kształcenia się, prócz wiadomości, nabywamy umiejętności opiniowania, formułowania sądów, współżycia w grupie, środowisku, rozwiązywania problemów czy zawierania kompromisu.

W specjalistycznych słownikach polityki i politologii pojęcia „kształcenia politycznego” czy „edukacji obywatelskiej” nie figurują *explicite*. *Słownik politologii* pod red. B. Walickiej zawiera jedynie szersze objaśnienia do hasła „kultury politycznej”, która jest derywatem i swego rodzaju miernikiem edukacji obywatelskiej. Warto jednak zaznaczyć, że edukacja obywatelska jest nierozzerwalnie związana z procesem socjalizacji politycznej, a ten z kolei według *Słownika politologii*, „w demokracji powinien wzmacniać motywacje i zachowania sprzyjające aktywności obywateli. (...) Studia nad socjalizacją polityczną obrazują ciągłość i złożoność procesu uspołeczniania jednostki (stawania się obywatelem). Mają one na celu określenie wpływu socjalizacji politycznej na stabilność danego systemu politycznego, jak i na zmiany, jakim on podlega” (Walicka 2008: 120, 229).

W celu zawężenia granic znaczenia należy wprowadzić kryteria, według których skonstruowana zostanie definicja kształcenia politycznego stosowana na potrzeby niniejszego artykułu. Pierwszym krokiem będzie przywołanie za Bernhardem Sutorem rozróżnienia na obiekt materialny i formalny. Obiekt materialny jest przedmiotem, stanowi on treść. Ten sam obiekt materialny może być przedmiotem badań wielu dyscyplin naukowych (na przykład dana substancja chemiczna interesuje zarówno biologów, chemików, biochemików czy kosmetologów). W obiekcie materialnym dyscypliny naukowe integrują się, wykorzystują własny dorobek naukowy. Linie podziału wprowadza raczej obiekt formalny, czyli konkretne nachylenie kierunku badań. Kategoryzacja powyższa prowadzi do wniosku, że różne pod względem treści czy właściwości obiekty materialne mogą wraz z nadaniem im wspólnej perspektywy stać się obiektem formalnym. Z tego wynika, że polityka w kształceniu politycznym jest obiektem formalnym łączącym różne aspekty rzeczywistości społecznej. Drugą płaszczyzną będzie rozróżnienie polityki w wąskim i szerokim znaczeniu. Polityka w szerokim znaczeniu to zespół działań politycznych w społeczeństwie, za Suturem ukierunkowane na cel, wspólne rozwiązywanie sytuacji międzyludzkich, {to} próba pośredniczenia i ustalenia różnych, czasem i przeciwnych interesów i zamierzeń jednostki, grupy (...). Wąskie znaczenie polityki odnosi się do działań i decyzji wynikających z istoty państwa, istnienia instytucji państwowych czy uczestników systemu politycznego. Z powyższego wynika, że między tym co *polityczne* i *nepolityczne* granice są płynne. „Das Politische wird unpolitisch und das Unpolitische politisch” (Beck 1986: 305). Z jednej strony wąskie znaczenie polityki nie odzwierciedla zmian historycznych w materii politycznej i nie jest w stanie ująć złożoności rzeczywistości politycznej, natomiast znaczenie rozszerzone uwypukla ważne elementy życia społecznego, lecz zbyt mocno skierowane jest na procesy socjalizacji.

Na pojęcie kształcenia politycznego składają się również emocje i myślenie polityczne obywateli, które jest częścią kultury politycznej; w tym aspekcie mówi się o subiektywnym wymiarze kształcenia politycznego. Każde społeczeństwo generuje pewien porządek polityczny, nierozzerwalnie wiążący się z wartościami wpływającymi z wychowania. Zadaniem wychowania jest wprowadzenie poszczególnych grup społecznych w ramy wyżej wymienionego porządku oraz przygotowanie ich do świadomego działania politycznego. Każda jednostka w społeczeństwie podlega procesom socjalizacji politycznej, w której kształtuje własne sądy i opinie, przyswaja wartości i postawy polityczne. „Socjalizacją polityczną” można kierować świadomie (np. przez zorganizowane kształcenie polityczne) i/lub nią nie sterować, wtedy, gdy proces ten odbywa się nieświadomie” (Meyer, Sulowski, Łukowski 2007: 12-13). Proces socjalizacji politycznej może mieć miejsce na płaszczyźnie jednostkowo-rodzinnej, obejmującej najbliższą sferę życia jednostki (np. wielopokoleniowe środowisko domu rodzinnego, sąsiedztwo, współlokatorzy). W interakcjach z tymi osobami jednostka kształtuje swą tożsamość, uzyskuje punkty odniesienia i skalę wartości światopoglądu politycznego, wzorców kulturowych, dziedzictwa duchowego i materialnego. W koncepcji lokalno-regionalnej obejmującej środowiska lokalne, mikroregiony, jednostka kształtuje pojęcie tożsamości i identyfikacji regionalnej, poznaje atrakcyjność lokalnej kultury, w których zawarte jest rozpowszechnianie przekonania o znaczeniu małych ojczyzn dla rozwoju wspólnot narodowych i ponadnarodowych. Na płaszczyźnie narodowej wyznaczone jest środowisko danego narodu lub państwa o ukształtowanej tożsamości historycznej, charakterze narodowym i określonym statusie w kontekście międzynarodowym. Nadrzędnym celem praktyki edukacyjnej realizowanej w tych środowiskach będzie budzenie i wzmacnianie tożsamości narodowej i postaw obywatelskich w oparciu o rację stanu danego państwa czy jego politykę wewnętrzną. Płaszczyzna ponadnarodowa uczy rozumienia globalnego, obejmuje sferę ponadpaństwową oraz szeroko rozumiane stosunki międzyludzkie. Jednostka zaczyna pojmować w szerszym kontekście zależności, przykłada wagę do współpracy ponadnarodowej oraz wspólnej realizacji celów osiągananej poprzez instytucje międzynarodowe i wie, jak ważne jest utrzymanie pokoju politycznego i równowagi międzynarodowej. Kompromis wynikający z negocjacji jest nieodłącznym elementem postaw charakterystycznych dla tej koncepcji. Procesy socjalizacji politycznej mogą się różnić stopniem poczucia więzi z państwem, mogą nosić cechy patriotyczne czy religijne.

Analiza publikacji pozwala wyswobodzić się z nieładu semantycznego wyrastającego z nałożenia się podobnych zakresów znaczeniowych tych samych pojęć funkcjonujących w różnych systemach kształcenia. Pozwala również określić, jakie są przesłanki za użyciem wybranych terminów. Celem niniejszego opracowania nie jest jednak wyprowadzenie definicji nominalnej, bo do takowej trudno sprowadzić fenomeny funkcjonowania edukacji obywatelskiej w Polsce oraz kształcenia politycznego w Niemczech. Istotnym jest natomiast, aby jednoznacznie ustalić, że stosując termin kształcenia politycznego opisują system niemiecki, natomiast pisząc o edukacji obywatelskiej odwołują się do uwarunkowań polskich. To klarowne rozgraniczenie i w pełni świadome zarysowanie granicy, także językowej,

pozwała na wyeksponowanie pojęcia *Bildung* (kształcenia), które obejmuje nie tylko składniki wiedzy potrzebnej do wykonywania zawodu aktora politycznego, ale również wiedzy dotyczącej całego ideowego i aksjologicznego stanu umysłu. *Bildung* jako kształcenie nie może być więc stosowane jako pojęcie równoznaczne do wykształcenia (*Ausbildung*), bo nie zawsze ten, kto jest *ausgebildet*, jest *gebildet*, i ten kto jest *gebildet*, nie musi być *ausgebildet*.

Utrzymanie ważności pojęcia *Bildung* ma jeszcze jeden cel – odwołanie się do kształcenia powoduje, że nie tworzy się dodatkowego „pojęcia środka”, które wprawdzie nazywa zjawiska, ale ich nie rozgranicza. Takim „pojęciem środka” stosowanym w polskiej literaturze przedmiotu jest edukacja polityczna. Wyrażenie to nie oznacza jedynie produkowania i transferu wiedzy przez szkolne i pozaszkolne kształcenie polityczne, ale również oddziaływanie na ucznia, studenta, słuchacza, które formuje i kształtuje ich postawy. Należy nadmienić, że w źródłach niemieckojęzycznych istnieje bardzo wyraźna konsekwencja w stosowaniu pojęcia *wychowanie polityczne*, które jest zarezerwowane dla opisu i analizy kształcenia politycznego w systemach autorytarnych i totalitarnych, przy czym termin *kształcenie polityczne* jest właściwe jedynie dla państw demokratycznych.

Mając na uwadze powyższe wywody, w celu dokonania konceptualizacji pojęcia kształcenia politycznego czy stosowanego wymienne zwłaszcza na gruncie polskim pojęcia edukacji obywatelskiej, na potrzeby niniejszego opracowania przyjmuje się rozumienie wyżej wymienionych kategorii, jako szkolny i pozaszkolny system kształcenia politycznego wraz z jego nośnikami, zadaniami, do których należy przekazywanie wiedzy z zakresu edukacji obywatelskiej oraz kształtowanie postaw wyrażających się w rozumieniu i świadomym uczestnictwie w życiu państwa i społeczeństwa obywatelskiego wraz z metodami stosowanymi do osiągnięcia wyżej wymienionych celów.

Konkludując, pojęcie kształcenia politycznego jest pojęciem pojemnym, zbiorczym i adekwatnym, gdyż zawierają się w nim płaszczyzny poznania (logos), wartości (etos) i emotywności (patos). Nie sprowadza się ono jedynie do przekazywania określonego kwantum wiedzy z zakresu edukacji obywatelskiej, nie sprowadza się również tylko do dydaktyki, teorii czy metodyki wiedzy politycznej, ale polega na wychowawczym i permanentnym oddziaływaniu na grupy docelowe w celu przyswojenia określonych wartości obywatelskich.

RAMY INSTYTUCJONALNO-PRAWNE ORAZ CELE KSZTAŁCENIA POLITYCZNEGO W NIEMCZECH

Za kształcenie obywatelskie w Niemczech odpowiada państwo oraz władze poszczególnych krajów związkowych. Zakres kompetencji instytucji państwowych i związkowych został ukształtowany przez pryzmat denazyfikacji niemieckiego systemu politycznego oraz *re-education*, któremu podlegało społeczeństwo niemieckie. Powyższe uwarunkowania przyczyniły się do podkreślenia znaczenia kształcenia politycznego, które do dziś odgrywa bardzo dużą rolę na arenie lokalnej i krajowej. „Potwierdzają to obowiązujące (...) akty i uregulowania prawne

dotyczące edukacji obywatelskiej. Świadczy o tym również istnienie instytucji publicznych, zajmujących się kształceniem obywatelskim i utrzymywanych ze środków budżetowych” (Sielawa-Kolbowska 2008: 33).

K. E. Siellawa-Kolbowska, A. Łada i J. Ćwiek-Karpowicz w artykule dotyczącym porównania polskich i niemieckich rozwiązań w dziedzinie kształcenia obywatelskiego, przedstawiają model kształcenia obywatelskiego, w którym wyróżniają trzy najważniejsze poziomy: poziom *makro*, gdzie działają instytucje oraz agendy państwowe wraz z obowiązującymi uregulowaniami prawnymi, poziom *mezzo*, na którym aktywne są instytucje lokalne i sieci organizacji oraz poziom *mikro* obejmujący inicjatywy obywatelskie rozumiane jako nieformalne działania jednostek (Sielawa-Kolbowska 2008: 81).

W skali *makro* głównym aktorem kształcenia politycznego jest Federalna Centrala Kształcenia Politycznego, a na poziomie *mezzo* jej przedstawicielstwa w poszczególnych krajach związkowych, czyli Centrale Krajów Związkowych Kształcenia Politycznego (*Landeszentralen für politische Bildung*). Szczególne znaczenie w dziedzinie kształcenia obywatelskiego przypisuje się Federalnej Centrali z uwagi na jej ponadpartyjność oraz obejmowanie swym zasięgiem szerokich grup odbiorców. Centrale Krajów Związkowych nie stanowią w dosłownym rozumieniu oddziałów Federalnej Centrali i nie podlegają jej w sposób bezpośredni, lecz są jednostkami niezależnymi, podporządkowanymi tak jak Federalna Centrala Kształcenia Politycznego ministerstwu spraw wewnętrznych czy ministerstwu edukacji. Ich zadania i sposób funkcjonowania są podobne, choć ewoluują w zależności od potrzeb w danym kraju związkowym (Sielawa-Kolbowska 2007: 96). Poziom *mikro* stanowią projekty obywatelskie czy inicjatywy lokalne, podejmowane w środowisku zawodowym czy społecznym.

Zastosowanie powyższego podziału przekłada się na zróżnicowanie w zakresie kształcenia politycznego, wynikające z podziału terytorialnego Republiki Federalnej Niemiec. Zgodnie z niemiecką konstytucją edukacja należy do kompetencji poszczególnych krajów związkowych, co sprawia że istnieje podział na publiczne instytucje federalne i landowe. Dlatego Federalna Centrala działa na terytorium całych Niemiec i jest instytucją podlegającą bezpośrednio Federalnemu Ministerstwu Spraw Wewnętrznych, natomiast w gestii krajów związkowych pozostają Centrale Kształcenia Politycznego Krajów Związkowych oraz np. związkowe ministerstwa edukacji, które są samodzielnymi instytucjami legitymującymi się kompetencjami w obszarze administracyjnym danego kraju związkowego.

Pozytywną cechą finansowania niemieckiego systemu kształcenia politycznego jest „wielość różnych ścieżek pozyskiwania wsparcia finansowego oraz gwarantowana przez istniejące przepisy ich względna stabilność, umożliwiająca planowanie i rozwój podmiotów działających w dziedzinie kształcenia politycznego. Trzeba jednak zaznaczyć, że niektóre z tych pozytywnych rozwiązań funkcjonują tylko w landach zachodnich. We wschodnich Niemczech pomoc na rozwój instytucjonalny jest mniejsza, wspierane są częściej lokalne projekty, niesformalizowane or-

ganizacyjnie, oparte na inicjatywach obywateli. Na terenach dawnego NRD działa mniej organizacji zrzeszonych w sieci tzw. organizacji parasolowych, owstałe sieci są mniej rozbudowane, a organizacje te są młode i działają mniej profesjonalnie” (Sielawa-Kolbowska 2007: 90).

Celem edukacji obywatelskiej w demokracji jest wykształcenie postaw, które charakteryzują dojrzałego obywatela (*der mündige Bürger*) zdolnego do podejmowania świadomych decyzji oraz aktywnie uczestniczącego w życiu społecznym i politycznym, świadomego współodpowiedzialności za siebie i za grupę, do której należy, dysponującego wiedzą o zasadach funkcjonowania systemu demokratycznego, społeczeństwa obywatelskiego, gospodarki rynkowej, świadomego korzyści wynikających z przynależności do społeczeństwa, charakteryzującego się poczuciem odpowiedzialności za innych, za *bonum commune* oraz za wartości, jakie niesie ze sobą demokracja. „Demokracja nigdzie nie definiuje się sama. Trzeba jej się nauczyć. To najważniejsze zadanie kształcenia politycznego: przekazuje podstawowe wartości zawarte w konstytucji. Uczy reguł gry w demokracji i umożliwia polityczne zaangażowanie. Dostarcza wiedzy i kompetencji, tak by ludzie potrafili samodzielnie formułować sądy na tematy społeczne i polityczne. (...) Sprawnie działający system kształcenia politycznego zakłada wydajność instytucji, tym samym Federalna Centrala Kształcenia Politycznego odgrywa tu kluczową funkcję (...).

Cele i rozwiązania w kształceniu politycznym ewoluują, choć niektóre z nich mają ponad 50 lat i do dnia dzisiejszego nie straciły na swojej aktualności. W szkolnym i pozaszkolnym kształceniu politycznym bardzo ważna jest współpraca instytucji z obu płaszczyzn, która skutkuje osiągnięciem wyżej wymienionych założeń oraz pozyskaniem nowych grup docelowych, zarówno wśród młodzieży, jak i dorosłych. Jednym z najważniejszych wyzwań kształcenia politycznego, w tym i Federalnej Centrali jest dotarcie do grup, które trudno jest pozyskać za pomocą konwencjonalnych sposobów kontaktu. W 2005 roku została powołana specjalna grupa robocza, której głównym zadaniem jest aktywizacja grup „odległych politycznie”, mało lub prawie w ogóle niewykazujących zainteresowania tematyką obywatelską. W pojęciu „grup odległych politycznie” zawiera się niejako grupa „oddalonych od edukacji” np. imigrantów lub osób, które z różnych przyczyn zmuszone były do rezygnacji z podjęcia lub kontynuowania edukacji. Bardzo często są to jednostki negujące istotę i zasady funkcjonowania państwa i tym samym stają się bardziej podatne na ideologię ugrupowań radykalnych.

Celem kształcenia politycznego jest swoistego rodzaju Habermasowski *Verfassungspatriotismus*, który uczy szacunku dla demokracji jako gwarancji podstawowych wolności, tolerancji i tradycji państwa prawa. Na pierwszym planie, mimo iż nazwany *explicite*, nie znajduje się jednak sam dokument ustawy zasadniczej. Habermas ujmuje w tym względzie cały system wartości i porządek, który byłby dla Niemców *azymutem*. Każde działanie w obrębie kształcenia politycznego nie jest więc wolne od wartości, a nimi uzasadnione, jest produktem powstałym wskutek realizacji socjalizacji politycznej dla demokracji i w demokracji.

OBCENOSĆ I AKTYWNOŚĆ PAŃSTWA W SYSTEMIE Kształcenia politycznego w Niemczech

Realizacja kształcenia politycznego w Niemczech zanurzona jest w działalność państwa z uwagi na fakt, że leży ono w jego kompetencjach. Państwo demokratyczne znajduje się w szczególnej sytuacji: jego legitymizacja sprowadza się do zainteresowanego politycznie i zdolnego do formułowania sądów obywatela. Między jego obrazem zapisanym w konstytucji a rzeczywistością powstaje (...) duża przepaść, natomiast zadaniem kształcenia politycznego jest jej niwelowanie. Robert Dahl określa, czym jest minimum demokracji (Dahl 2000). Po pierwsze, w państwie mogą funkcjonować mechanizmy kontroli władzy wykonawczej, czy to w postaci środków określonych w konstytucji jak np. votum zaufania, czy choćby w postaci kontroli rządu przez opozycję parlamentarną, możliwości składania do parlamentu zapytań o politykę rządu. Po drugie, w państwie demokratycznym powinny być przeprowadzane cykliczne wolne wybory pozwalające na rotację władzy. Trzecim warunkiem jest brak ograniczeń czynnego prawa wyborczego i kolejnym szerokie bierno prawo wyborcze, które pozwalają na rozróżnienie w krajobrazie politycznym i zachowanie *Spannungsfeld* między wybierającym a wybieranym. Piątym elementem potwierdzającym funkcjonowanie demokracji jest istnienie gwarancji wolności słowa, ze szczególnym uwzględnieniem krytyki władzy, która uwidacznia się w szóstym walorze systemu demokratycznego, tzn. zakłada, że istnieje swobodny przepływ informacji oraz zapewnia, że system medialny cechuje pluralizm. Po siódme, obywatele mają prawo zrzeszania się, w tym również w organizacjach politycznych.

Za szkolne i pozaszkolne kształcenie polityczne w Niemczech odpowiada państwo. Państwo, które tworzy warunki do jego realizacji; państwo, które legitymizuje i wspiera politykę edukacyjną w zakresie kształcenia politycznego, które odpowiada za jego instytucjonalizację i wreszcie finansowanie. Instytucjonalizacja jest procesem, który towarzyszy kształceniu politycznemu w Niemczech oraz edukacji obywatelskiej w Polsce. Pojęcie instytucjonalizacji w powyższym aspekcie należy rozumieć jako stan docelowy, do którego w Polsce zmierza się permanentnie, natomiast w Niemczech coraz częściej zadawane jest pytanie, nie o to czy, ale w jaki sposób realizować kolejne etapy instytucjonalizacji kształcenia politycznego. Realizacja instytucjonalizacji może wywołać jednak pewien paradoks, ponieważ mamy wówczas do czynienia z podwójnym życiem instytucji, które z jednej strony zostały powołane i są współtworzone przez ludzi, z drugiej natomiast stały się „istotami”, które funkcjonują samodzielnie i stanowią niejako odrębny byt. Pytanie o rolę państwa w kształceniu politycznym czy edukacji obywatelskiej należy uzupełnić o pytanie, jaka jest rola nauki polityce edukacyjnej państwa, zwłaszcza w odniesieniu do edukacji politycznej. Jaka jest rola państwa w formowaniu środowiska nauki? Czy państwo wspiera instytucje i badania naukowe? Czy respektuje ich wolność i nie narusza ich autonomii? W obecnej sytuacji to samo państwo podkreślające rangę edukacji politycznej i kształcenia obywateli, wprowadza uregulowania i preferencje do subwencjonowania nauk ścisłych i przyrodniczych. Należy odejść od rozumowania, w których to nauki polityczne będą dostarczały

gotowych recept i rozwiązań, wzorców i modeli dla autorów sceny politycznej. Zadaniem państwa jest właśnie dbałość o „czystość” i niezależność nauki.

Podobne pytanie dotyczy instytucji – na ile i czy w ogóle instytucje publiczne mają dziś prawo, obowiązek, powinność czy możliwość ingerencji w przestrzeń zarówno wychowawczą jak i polityczną, aby realizować swoje kompetencje i nie przekraczać cienkiej linii dzielącej wychowanie od indoktrynacji. Niewątpliwie w pozaszkolnym kształceniu politycznym w Niemczech taką instytucją jest Federalna i Związkowe Centrale Kształcenia Politycznego, czy w Polsce Instytut pamięci Narodowej, które są aktywne zarówno w obszarze naukowym, jak i pozanaukowym, społecznym, gdzie popularyzuje się dokonania naukowe. Zadaniem takich instytucji jest wspomaganie i formowanie nie tylko młodego pokolenia, ale wszystkich obywateli, którym do funkcjonowania w państwie demokratycznym konieczna jest świadomość oraz aktywność obywatelska. Państwo jest „organizmem”, który żyje, podlega zmianom, przekształceniom i modyfikacjom, państwo nie jest dane raz na zawsze, istnieje w świadomości swoich obywateli, tak też od ich wyobrażeń i wiedzy zależy kształt i kondycja państwa. Istotna jest tutaj rola dialogu społecznego i partycypacji politycznej, ukazujące że obywatele uczestniczą i kształtują demokrację, a jakość demokracji zależy przecież od jakości obywatelstwa.

Należy również nadmienić, iż podmiotowość edukacji obywatelskiej w sensie siły sprawczej nie może być rozumiana tylko i wyłącznie przez pryzmat instytucji, będących generatorami projektów czy działań. Podmiotami edukacji obywatelskiej są przede wszystkim aktorzy czyli poszczególne jednostki i grupy społeczne, które są niejako beneficjentami procesu kształcenia politycznego i w tym sensie „poszukiwania” podmiotowości można rozszerzyć o procesy, przesuując jednocześnie główny punkt ciężkości materii od „jest” do „stawiania się”. Być może ciekawym zagadnieniem badawczym byłaby analiza tej nowej perspektywy ze szczególnym uwzględnieniem nie tylko podmiotowości, ale również procesualności edukacji obywatelskiej?

Należy nadmienić, że niniejsze opracowanie jest jedynie próbą oznaczenia roli państwa w kształceniu politycznym w Niemczech. W obliczu zmian cywilizacyjnych i globalizacyjnych istnieje potrzeba ciągłej aktualizacji treści i metod kształcenia politycznego, dlatego bieżąca diagnoza nie znajduje obowiązywania w dłuższej perspektywie, a wnioski w niej zawarte mogą być impulsami do dalszej debaty publicznej na temat zmian w obszarze edukacji obywatelskiej w Polsce.

LITERATURA:

1. Beck U., Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne, Frankfurt/Main 1986.
2. Bender W., Objekt und Erkenntnis, Wiesbaden 1991.
3. Dahl R., Demokracja i jej krytycy, Kraków 2000.
4. Gagel W., Geschichte der politischen Bildung in der Bundesrepublik Deutschland 1945-1989, Opladen 1995.
5. Habermas J., Obywatelstwo a tożsamość narodowa. Rozważania nad przyszłością Europy, Warszawa 1993.

6. Lange D., *Monitor politische Bildung. Daten zur Lage der politischen Bildung in der Bundesrepublik Deutschland*, Schwalbach/Ts. 2010.
7. Litt T., *Die politische Selbsterziehung des deutschen Volkes*, Schriftenreihe der Bundeszentrale für Heimatdienst, Bonn 1955.
8. Meyer G. (red.), *Kultura polityczna w Polsce i w Niemczech*, Warszawa 2008.
9. Popper K., *Spółczesność otwarta i jego wrogowie tom 1 i 2*, Warszawa 2006.
10. Sander W. (Hrsg.), *Handbuch. Politische Bildung*, Bonn 2005.
11. Sartori G., *Teoria demokracji*, Warszawa 1994.
12. Siellawa-Kolbowska K.E. (red.), *Edukacja obywatelska w Niemczech i w Polsce. Raport z badań*, Warszawa 2008.
13. Sobol E. (red.), *Słownik Języka Polskiego*, Warszawa 1993.
14. Sutor B., *Politische Bildung als Praxis. Grundzüge des didaktischen Konzepts*, Schwalbach/Ts 1992.
15. Wahrig G., *Deutsches Wörterbuch*, Gütersloh 1997.
16. Walicka B. (red.), *Słownik politologii*, Warszawa 2008.